

A TERRORIZMUS ÉS AZ ASZIMMETRIKUS HADVISELÉS PSZICHOLÓGIAI ASPEKTUSAI

Bevezetés

A terrorizmus elleni harc és az aszimmetrikus hadviselés problémáival foglalkozó hazai és külföldi szakértők 1972-től számolnak a nemzetközi terrorizmussal, de az igazi mérföldkövet a 2001. szeptember 11-i támadás jelentette a világ minden országa számára. Ezen a napon vált világossá az emberek számára, hogy a múltban alkalmazott erők, eszközök és eljárások nem tudták meggátolni a nemzetközi terrorizmus akcióit és az újabb akciók előkészítését. Új, jobban felkészült erőkre, hatékonyabb eszközökre és sikeresebb harci eljárásokra van szükség a nemzetközi terrorizmus elleni küzdelemben. A katonák számára is új kihívást jelent az elvakult öngyilkos merénylőkkel szembeni hadviselés, mely fizikailag és lelkileg is megterheli a szervezetüket. Éppen ezért lehet kiemelkedő fontosságú kutatási terület, hogy milyen pszichés tényezők, stressz és trauma érheti a katonát a harctéren. Hogyan lehet felkészülni a harctéri stresszre, fel lehet-e egyáltalán készíteni rá a katonákat, és milyen eszközökkel lehet enyhíteni azt a szorongást, amelyet a háborús övezetben átélnek.

Kulcsszavak: terrorizmus, harctéri stressz, aszimmetrikus hadviselés

1. Alapvetések a terrorizmusról és az aszimmetrikus hadviselésről

1.1. A terrorizmus jellemzői napjainkbani

A terrorizmus elleni harc problémáival foglalkozó hazai és külföldi szakértők 1972-től számolnak a nemzetközi terrorizmussal. Az 1972. évi müncheni nyári olimpiai játékokon a „Fekete Szeptember” elnevezésű palesztin terrorszervezet egy akciócsoportja megtámadta az izraeli olimpiai csapat szállását, majd több sportolót túszul ejtve a fürstenfeld-brucki repülőtérén tűzharcba keveredett a bevetett német rendőrökkel és katonákkal, akik öt terroristát lelőttek, hármat pedig elfogtak. A túszul ejtett izraeliek közül kilencen haltak meg a terrorakció során. Ez a tragikus esemény hívta fel a világ közvéleményének és a kormányok többségének figyelmét a terrorizmus óriási veszélyére és nemzetközivé válására (hiszen Németországban, a világ sportolóinak találkozóján, palesztin terroristák öltek meg izraeli állampolgárokat).

Lényegében ez a helyzet jellemezte a nemzetközi terrorizmus elleni küzdelemre való felkészülést 2001. szeptember 11-ig, a new yorki és a washingtoni, hatalmas áldozatokat követelő, al-Kaida terrortámadásig. A moszkvai színházban és a metróban, Csecsenföldön, Oszétiában, Beszlán

városában, a madridi pályaudvaron, Londonban, Egyiptomban, Szaúd-Arábiában, a Fülöp-szigeteken, Afganisztánban, Törökországban, Izraelben, Indiában és Indonéziában, valamint Afrika és Latin-Amerika számos országában. A 2001. szeptember 11-e után elkövetett, egyre nagyobb számú és egyre több áldozatot követelő terrortámadások világossá tették a haladó emberiség előtt az új típusú terrorizmus fokozódó veszélyét és az ellene történő határozott fellépés fontosságát, szükségességét. A haladó világ politikusai egyetértettek abban, hogy ennek a fellépésnek határozottnak, gyorsnak, összehangottnak és eredményesnek kell lenni.

A múltban alkalmazott erők, eszközök és eljárások nem tudták meggátolni a nemzetközi terrorizmus akcióit és az újabb akciók előkészítését. Tehát új, jobban felkészült erőkre, új és hatékonyabb eszközökre, új és sikeresebb harci eljárásokra van szükség a nemzetközi terrorizmus elleni küzdelemben.

1.2. Az iszlám indíttatású terrorizmus

„Bizonyos, hogy nem minden muszlim terrorista, de ugyanannyira igaz az is - és ez az igazán fájdalmas - , hogy majdnem minden terrorista muszlim.” Abdel Rahman al-Rashed vallástudós szavai ezek, de nemcsak emiatt, hanem az elmúlt évek fanatikus vallási merényletei miatt is meg kell vizsgálnunk a vallási (iszlám) indíttatású terrorizmust. A jelenkor legnagyobb fenyegetését a nemzetközi terrorista hálózat, az al-Kaida jelenti. Bár a terrorizmus elleni küzdelemben sok sikert ért el a világ, de meg kell, hogy állapítsuk, a hálózat még jelentős tartalékokkal rendelkezik, valamint a vezetők közül mind Oszama bin Laden, a szervezet vezetője, mind Omar Molla, a tálib rendszer vallási vezetője, továbbá al-Zavahirl, az al-Kaida második vezetője sem került a terrorelhárító csapatok kezére.

Az iraki háború hatása is kettősnek ítéltető meg, hiszen a háború kezdetén Amerika szövetségeseit megosztotta, továbbá új színteret teremtett a nemzetközi terrorista csoportoknak. A színtér azért jelentős változás a nemzetközi életben és terrorista világban, mert Szaddam Husszein, Irak korábbi elnöke tiltotta a kapcsolatok felvételét, most pedig Irak az egyik legfontosabb színterévé vált a terrorista támadásoknak. Az iraki háború előtt a nemzetközi harcosok vállalták az iraki területre történő beutazást, valamint a harcot a szövetségeseikkel. A háború után a hatalomból kieső szunnita kisebbség és az azokhoz tartozó párt-, állami- és katonai vezető elit által szervezett ellenállás és aszimmetrikus hadviselésⁱⁱ jelentette a legnagyobb kihívást. A háború befejezése után a síita területeken Muktada Szadr ajatollah fegyveres követői is ezt a harcmódot alkalmazták.

Összességében megállapítható, hogy bármennyire is sikerült az afganisztáni tálib rezsimet leváltani, s ezzel az al-Kaida ország szponzorát kikapcsolni, továbbá a terroristák kiképző bázisait felszámolni, az iraki hadsereget legyőzni, még mindig nem zárható ki teljességgel egy

nagyméretű, sok áldozatot követelő terrorista támadás a világ bármely pontján. Az iraki történések sikerei ellenére, megállapítható, hogy a terrorista csoportok, továbbá az ellenállók elszántsága növekedett, új bevetési területet, továbbá hitük szerint új „szent háborút” hirdetnek a világban. A szeptember 11-i események utáni küzdelem számos területre kiterjedt. Egységes stratégiát hirdettek meg az államok, példának okáért jó volt a bankrendszeri szigorítások elrendelése, de további feladatok vannak még ezen a részterületen is. Számos bank, még mindig a fekete pénzek, a szervezett bűnözői csoportok és a terroristák paradicsoma. A világ számos részén közel 60-70 bank még nem biztonságos, azaz melegágya a korrupciónak, a pénzmosásnak, az adók kikerülésének.ⁱⁱⁱ Több szakértő további erősebb lépéseket sürget a csoportok elleni fellépést illetően. Ilyen szakértői csoport a Richard A. Clarke vezette is, ahol a következő fő pontokban fogalmazták meg a további teendőket:

- A terrorista tettekre, öngyilkos merényletre készülöket el kell fogni, vagy meg kell ölni.
- Az iszlám világ fontosabb országaihoz közeledni kellene, segítséget kellene nyújtani számukra és mindent meg kellene tenni, hogy a nemzetközi terrorista csoportok támogatását beszüntessék.
- Az USA elleni terrortámadások lehetőségét a saját területről ki kell tolni a külföldi területekre, továbbá ezen a területen is folyamatos megalkuvás nélküli harcot kell folytatni a csoportokkal.
- A fegyveres erők, a belbiztonsági szervek, a hírszerző hivatalok képességeit úgy kell alakítani, hogy az előző három feladatra maximálisan megfeleljenek.^{iv}

A fegyveres konfliktusok állandó résztvevőivé vált nemzetközi harcosok, – nemzetközi terroristák – a boszniai, a csecsenföldi, az afganisztáni, az iraki háború alatt tovább erősödtek. A háború számukra nemcsak lételemmé vált, hanem a tapasztalatszerzés, a kapcsolatok továbbépítésének színtere lett más nemzeti, nemzetközi terrorista szervezetekkel. Velük a pénzügyi forrásokat is számos esetben megosztották, támogatták a csoportok logisztikai-kiképzési-, propaganda-, ideológiai-, valamint toborzó feladatait.

Így a világ számos országából érkező csoportok, „összenöttek” egy globális, minden kontinenst átszövő világhálóvá, melynek vezetője, – Primus inter Pares^v – az al-Kaida lett.

Legfőbb céljaikat számos szakértő rendszerezte már, álljon itt egy változat:

- A számukra nem megfelelő kormányok bukásának az előkészítése, leváltásuk.
- Egy diktatórikus, teokrata vallási fundamentalista irányítású rezsim létrehozása.

- Esetleg egy nemzetközi vallási fundamentalista teokrata kalifátus létrehozása, amely a történelmi iszlám uralkodási formáján alapul.
- A legradikálisabb elképzelés szerint pedig az egész világot uraló, kalifátus megvalósítása a cél.vi

Ebből egyértelműen adódik, hogy számukra az USA jelenti a legnagyobb ellenfelet, mert ő képes megakadályozni regionális, valamint világhatalmi terveiket is. Forgatókönyvük szerint, – s sajnos megállapítható, hogy szimpatizánsaik száma milliós – először az iszlám szent helyeiről, később az iszlám országokból, kell elűzni a „hitetleneket”, majd a harcot a nem iszlám országok területén is folytatni kell. A kisebbségekben élőknek azt ajánlják, hogy szubkultúraként ne integrálódjanak a társadalomba, hanem megtartva vallási, politikai, ideológiai különállásukat, az iszlám jogot tekintsék életük alapjának, ezzel is erősítsék az iszlám szervezeteket, támogassák a nemzetközi terrorista csoportokat adományaikkal, tagságot verbuváljanak közülük az akciókhoz, az alvó cellákhoz, továbbá pihenő helyet, menedéket adjanak szervezetük tagjainak. A csoportok további egymáshoz való kapcsolódását nemcsak a fegyveres konfliktusok, a vallás, de a nacionalizmus is felerősítette. A kezdeti fegyveres konfliktusokban a gyarmatosítók ellen pozitív szerepben, majd a nacionalista mozgalmakban az országok magukra találásának időszakában, a fegyveres mozgalmakban tűntek fel. Ma a szerepük az izraeli-palesztin, vagy az iraki konfliktus kapcsán hasonló. A nemzeti érzelmeket használják fel az adományok, a tagok toborzásánál, az akcióik reklámozásánál. Az iszlám világ számára az egyik legfontosabb fegyveres konfliktus volt a Szovjetunió fegyveres erői elleni küzdelem Afganisztánban, ahol a propaganda szerint, egy nem iszlám vallású ország megszállt egy iszlám országot. De ugyanez a módszer jelentkezik a csecsen harcosok körében is az orosz féllal szemben.

Más összefüggésben az állapítható meg, hogy a terrorista csoportok így tudják a további akcióikat finanszírozni, erőt gyűjteni. Azt is meg kell jegyezzük, hogy ugyan a csoportok a háttéralkuk következtében csak kisebb politikai hatást tudnak kifejteni a célországokra, de a társadalom befolyásolása, a terrorizmus elleni küzdelemre káros hatással van. Míg a szemlélő számára úgy tűnik az emberek „csak” a háború ellen, egy tús életéért tüntetnek, valójában a nemzetközi terrorizmus csoportok akaratának megfelelően cselekednek, azaz hosszabb stratégia keretében az ő céljaikat szolgálják. A csoportok szempontjából ez fontos, hiszen a nemzetközi közvélemény bár elítéli a terrorista akciókat, mégis az ő érdekükben cselekszik. A közbeeső cél a befolyásolás, a propaganda mindenképpen az ő malmukra hajtja a vizet.

2. Az aszimmetrikus hadviselés és pszichológiai jellemzői

2.1. Az aszimmetrikus hadviselés

Az aszimmetrikus hadviselés az aszimmetrikus kihívásokhoz kapcsolható tevékenység, amikor a végrehajtók – legtöbbször saját életüket sem kímélve – hajtanak végre katonai akciókat, általában a magasabb technikai színvonalon álló féllel szemben. Az aszimmetrikus kihívások olyan nem hagyományos, vagy nem költséges ártó szándékú akciók, amelyek kivédésére nem készültek fel megfelelően (terrorizmus, a tömegpusztító fegyverek bevetése, vagy azokkal való fenyegetés és az információs hadviselés). Ezt tartalmazta az 1997-ben elfogadott amerikai Nemzeti Katonai Stratégia. Az aszimmetrikus hadviselés ennek megfelelően a nem költséges, egyszerű eszközökkel és módszerekkel végrehajtott – gyakran önfeláldozó – gerilla, partizán jellegű rajtaütéseket és egyéb akciókat magában foglaló tevékenységek köre.

Így a „gyengébb” technikai felszereltségű, a kevesebb kiképzést végrehajtó, általában megszállt területeken harcoló fél fegyvere, módszere a megszállókkal szemben. Ebbe a körbe tartoznak: az öngyilkos merényletek, a bombatámadások, a logisztikai-, vezetési pontok elleni akciók, a tisztek, a parancsnoki állomány elleni merényletek, az utánpótlási vonalak, szállítási útvonalak rombolása^{vii}, valamint az ellenség ellátásának, utánpótlásának akadályozása, egyéb akciókkal. Legtöbbször nagyon nehéz a felderítése, illetve alkalmazói nem tartják be a hadviselés előírásait. Irakban is számos alkalommal érte támadás a Szövetségesek katonáit polgári ruhákba öltözött katonáktól vagy civilektől. Az ilyen jellegű hadviselésre nagyon nehéz a katonák pszichológiai felkészítése, a védekezés is sok problémát hordoz magában, hiszen az erőszakos eseményekre lelki és mentális szempontból is igen megerőltető a készenlét kialakítása.

Az elmúlt évszázadok során számos olyan erőszakos és agresszív eseménnyel kellett szembenéznie az emberiségnek (I., II. világháború, terrorista merényletek, 2001. szeptember 11. stb.), melyre az állatvilágban nem találunk példát.^{viii} Éppen ezért az agresszióval foglalkozó kutatások már régóta foglalkoztatják nemcsak a pszichológusok, hanem a biológusok, szociológusok és etológusok fantáziáját is. Agresszió alatt összefoglalóan olyan viselkedésformákat értünk, amelynek célja vagy eredménye a másinak való kár vagy sérelem okozása. Etológiai értelemben az agresszió fogalmát a következőképpen értelmezhetnénk: az egy fajhoz tartozó egyedek az erőforrás birtoklásáért küzdeni kezdenek egymással^{ix}.

„Agresszió: támadó, erőszakos fellépés más személlyel szemben. Az analitikus irányzatok értelmezésében „más ember feletti hatalomra törő akarat”, illetve a halálösztön megnyilvánulásai.”^x

Az agresszió irányával, típusaival, kialakulásának okaival kapcsolatos kutatások közül ki kell emelnünk az agresszió irányával foglalkozókat, melyek szerint az agresszió iránya háromféle lehet: irányulhat tárgyakra, emberekre vagy önmagunkra. Az önmagunk ellen fordított agressziót és indulatot, más szóval az öndestrukciót sokszor figyelmen kívül hagyjuk, pedig a pszichoterápiák kapcsán a szakember sokszor találkozik ezzel a jelenséggel. Felmerülhet a kérdés, hogy például egy vallási okokból elkövetett öngyilkossági kísérlet ugyanígy sorolható-e ebbe a kategóriába, hiszen egy öngyilkos merénylet teljesen más motiváció mozgat, mint egy Európában élő, krízisben lévő és ezért meghalni akaró embert.

Érdekességként említenénk meg, hogy bár az agresszió az állatvilágban is meglévő jelenség, általában a létfenntartáshoz kapcsolható, míg az emberi agresszióra ez csak ritkán jellemző. Mayer (1986) csoportosítása szerint az etológiában a következő agressziótípusok figyelhető meg:

- ragadozó agresszivitás
- hímek közötti agresszivitás
- félelem szülte agresszivitás
- irritációs agresszivitás
- területvédő agresszivitás
- anyai agresszivitás
- célorientált agresszivitásxi

Az emberek esetében az agresszió már bonyolultabb fogalmat takar, hiszen mint ahogyan azt már a fentiekben említettük, nem mindegy annak iránya, illetve szándékossága. Rousseau A társadalmi szerződésben^{xii} leírt elmélete szerint az ember alapvetően kedves jámbor lény, de a társadalom által létrehozott és magalkotott korlátok között nehezen találja helyét, így gyakran agresszív cselekedetekkel küzd ezek ellen.

Freud szerint azonban az emberrel együtt születik meg az Eros, az életösztön, illetve a Thanatos, vagyis a halálösztön. Freud elképzelése és elmélete alapján az agresszív törekvések tehát léteznek, ezért valamilyen formában a felszínre kell, hogy törjenek. Az a forma, amelyben az agresszió utat tör magának személyenként, személyiségenként eltérő. Van, aki a sportban találja meg a feszültség levezetésének módját, van, aki a nevetésben, humorban. Freud elmélete szerint az agresszív törekvések háttérbe szorítása erőteljes érzelmi feszültséget generál az emberekben, tehát a feszültség levezetése egyfajta katartikus élménnyel is jár.^{xiii}

Az aszimmetrikus hadviselés pszichológiai háttere azonban jóval bonyolultabb, hiszen nem csupán Erosról és Thanatoszról, vagy létfenntartásról szól, hanem bonyolult szocializációs, vallási alapú, meggyőződésből elkövetett agresszív cselekedetekről van szó. Olyan emberek és csoportok destruktív cselekvéseiről beszélünk, akik pusztán vallási, ideológiai meggyőződésből, a médiát nagyon ügyesen felhasználva, és azzal pánikot keltve nemcsak fizikai értelemben okoznak halált, hanem a túlélőkben is mély traumát hagynak a különböző videofelvételeken és újságcikkeken keresztül.

A háborúk, melyek évszázadok óta színezik az emberi történelmet, mennyire tekinthetők agresszív cselekedetnek? Hiszen a harcoknak csak kis hányada robbant ki fajfenntartás vagy élelemszerzés céljából. Sokkal inkább a hatalomvágy és a terjeszkedés, területszerzés motiválta az uralkodókat, vagy valamilyen vallási elképzelés ösztökélte őket arra, hogy háborút indítsanak a másik fél ellen. Azok a személyek, akik a háborúban harcolnak, vajon milyen motivációs bázissal rendelkeznek? Itt merül fel a következő igen fontos tényező: a neveltetés, a gyermekkori szocializáció, a vallás és ezek szerepe az agresszív viselkedésformák kialakulásánál.

Ha belegondolunk, az agresszió mindig jelen van az ember életében, már gyermekkorától fogva: a szocializáció folyamán a szülők számos akadályt és tiltást eszközölnek a gyermekükkel szemben, hogy a társadalmi elvárásoknak megfelelő felnőtt embert neveljenek belőle. Az agresszió tehát folyamatosan körülvesz bennünket, néha céltalanul lebeg mellettünk hétköznapijainkban.

A vallás és az ennek kapcsán kialakult életmódbeli és kulturális különbségek szintén évszázadok óta jelen vannak mindennapijainkban. *„A vallás átkos következménye, hogy további megoszlásokat eredményez egy amúgy is megosztott világban.”* (Egy második világháborús veterán)

A vallásnak tehát ambivalens szerepe van a világ életében, hiszen próbálja oldani az előítéleteket és a vallási csoportok közti különbözőségeket, mégis különböző csoportosulásokat teremt.^{xiv} Egyes elképzelések szerint, ha nem lennének a Földön különböző vallások, megszűnnének az előítéletek és a vallási okokból elkövetett mészárlások. A vallás nemcsak hit az azt gyakorló emberek számára, hanem kultúrájuk alapját is képezi, meghatározva ezzel az életvitelt és a hétköznapiakat.

Csányi Vilmos szerint az állatvilágban fellelhető agressziótípusok némi módosítással az emberre is igazak lehetnek, de a létfenntartásért folytatott emberi agresszió igen ritka. Csányi a következőképpen csoportosítja az emberi agressziót.^{xv}

1. **Területvédő agresszió:** ez a fajta az agresszió a kutatások szerint már bölcsődében, illetve az óvodában is megfigyelhető, körülbelül kétéves kortól létezik.
2. **Tulajdon és birtokbavételi agresszió:** másfél éves kor körül jelenik meg először, ilyenkor az agresszió még nyílt, a gyermek nem leplezi érzéseit.
3. **Kívülállókkal, behatolókkal szembeni agresszió:** minden ember az élete folyamán tartozik bizonyos csoportokhoz. Az adott csoport elképzeléseivel, normáival, működésével azonosulunk, egyet értük, így azokat a személyeket, akik nem tartoznak a mi csoportunkhoz, kívülállónak ítéljük meg, és ha úgy érezzük, hogy veszélyeztetik a mi csoportunkat, agresszív érzéseket táplálunk irányukba.
4. **Agresszió a csoportban, rangsorban való előrejutásért:** bizonyos mértékben egészséges ambíciókat takar.
5. **Frusztrációs agresszió:** ha valamilyen cselekedetünkben frusztrálva vagyunk, a frusztrációt okozó akadály leküzdése agresszív színezettel rendelkezik.
6. **Behatoló/határkitapogató agresszió:** az adott helyzetbe, környezetbe újonnan érkező személy exploráló agressziója.
7. **Autóagresszió:** az agressziónk nemcsak tárgyak vagy személyek felé, tehát kifelé irányulhat, hanem befelé önmagunk ellen is. Ilyen például az, amikor a hatalom nélküli, cselekedeteiben akadályoztatva lévő személy tehetetlenségében önmagát kezdi emészteni.
8. **Normatív, erkölcsi elv érvényesítő agresszió:** minden közösség, csoport, társadalmi egység igyekszik a saját elképzeléseit és akaratát érvényesíteni.

Más perspektívából nézve az agresszióval kapcsolatos kutatásokat két nagy részre bonthatjuk: az egyik Freud elképzelése, melyben az agressziót driveként értelmezi, tehát mint belső hajtóerőből, késztetésből fakadó tényezőt. Az agresszió, mint drive elméletek egyik alapja a frusztráció-agresszió hipotézis, melynek értelmében, ha valamilyen cselekedetünkben akadályoztatva vagyunk, keletkezik egy agresszív drive, mely arra késztet bennünket, hogy az akadályt okozó személyt vagy tárgyat megsemmisítsük. Vagyis, az agresszió egyfajta energia, amely egészen addig megmarad, amíg ki nem elégítjük. Ebből táplálkozik egy másik elmélet is, mely szerint, ha az agresszió egyfajta energia, akkor annak kielégítése katarzist is okoz. Kérdéses az, hogy ebben az agresszió-katarzisz teóriában az agresszor által elkövetett tett esetleges szörnyű következményei, a látvány, melyet az erőszakos, agresszív viselkedésével okozott, mennyire fogják vissza az átélt katarzist.^{xvi}

A másik kiemelkedő magyarázat az agresszív viselkedésre a szociális tanuláselmélet, mely Bandura^{xvii} nevéhez fűződik. E szerint az elmélet szerint az agresszív viselkedés nem más, mint egyszerű utánozás.

A gyermek például látja szüleit, akik egyfolytában egymással vitatkoznak, majd az óvodában, iskolában ő is alkalmazza ezeket az otthon látott és tanult elemeket.

A szociális tanuláselméletre igen jó példa a következő eset, mely hosszú hónapokig keringett az interneten, amelyen egy alig négyéves kislány arról áradozott, hogy hogyan fogja majd öngyilkos merénylet édesanyját utánozni, ha felnőtt lesz.

„A Hamas palesztin terrorszervezet saját tévécsatornáján, az Al-Aqsán naponta többször is látható az a kis videofelvétel, amelyen az alig négyéves Duha édesanyját dicséri. Vagyis Reem Saleh al-Riyashit (†22), azt a nőt, aki három évvel ezelőtt első női terroristaként négy másik embert rántott magával a halálba, amikor felrobbantotta magát.

- Követni fogom anyát - szólal meg Duha vékony kis hangja, majd a kétperces kisfilm újra elkezdődik

- Anyu, mi az a kezeden? - kérdezi a pici lány, miközben az anyja robbanószerkeket erősít a szoknyája alá. Könnyes búcsút vesz és snitt.

Végül egy hatalmas robbanás, amely alatt egy palesztin dal szól: "Helyettem bombát hordasz, már tudom, azért, mert az értékesebb, mint én vagyok."

A megdöbbenő képsorok ezek után újabb jelenettel folytatódnak. A képsorokon Duha a családi szekrény sor fiókjait húzogatva, az egyikből egy dinamitrukat húz elő. Majd elszánt szemekkel a kamerába néz, és nagyon komoly esküt tesz:

- Az én szeretetem nemcsak szavakról szól. Én követni fogom anyukámat!

Az iszlám fanatikusok tudatosan nevelik a gyerekeiket is öngyilkos merényletnek. Duha nemrég egy interjúban elárulta, büszke édesanyjára, aki most a paradicsomban van.”^{xviii}

Az emberi agresszió és erőszak tehát igen összetett mechanizmus, melyben szerepe lehet a tanulásnak is, a gyermekkori szocializációs folyamatnak, valamint ösztöneinknek egyaránt.

2.2. Az aszimmetrikus hadviseléshez kapcsolódó fogalmak

Visszatérve a terrorizmushoz és az aszimmetrikus hadviseléshez, mint az erőszak megnyilvánulásának gyakori formáihoz, a következő fogalmakat célszerű elkülöníteni:

Szimmetria:

- Azonosság, azonos alakúság, általában arányosság, rend az egyes részek között

Aszimmetria:

- A szimmetria hiánya részek között, vagy az egészben.
- „A háború más fajtája“
- „A legjelentősebb, hogy nem államok között folyik.“

Aszimmetrikus hadviselés:

- „A háború más fajtája“
- „A legjelentősebb, hogy nem államok között folyik.“
- Az eszközök nagyon korlátozott bevetése, a megcélzott hatások érdekében. /Martin van Creveld/xix. Egy másik megközelítésben: „Sok fenyegetés, kockázat határnélküli, és meghatározhatatlan a „cél, hatás, idő, hely” tekintetében, sem térben nem behatárolhatóak, exakt módon nem meghatározhatóak, és nehéz (ha egyáltalán lehetséges) legyőzni őket. /Curt GASTEYGER/. Elképzelése szerint: alapvetően egy olyan szituáció, amikor szignifikáns különbség van a bevetett eszközök, módszerek, erők és a motiváció területén, illetve az erőviszonyokban jelentős az eltérés. Más nézetek szerint ez a fajta hadviselés kis csoportok által, a túlerőben lévő fél ellen folytatott tevékenység, de lehetséges a hagyományos eszközökkel, túlerőben folytatott háborút is így nevezni. Más megközelítésben gerilla-, partizán-, vagy kis háborúknak is nevezik őket.xx

Az aszimmetrikus hadviselést alkalmazó fél:

- Egyszerű, gyakran szokatlan eszközöket alkalmaz igen nagy eredménnyel.
- Kihasználja a szembenálló fél erejét, mint annak fő gyengeségét.
- Arra törekszik, hogy minimális erőbefektetéssel maximális eredményt érjen el.
- Nincs szüksége nagy katonai erőre, bürokratikus parancsnokságra.
- Az alkalmazott kisméretű erők lehetővé teszik a gyors döntéshozatalt és a sikeres akciót.
- Nem szemtől-szembe veszik fel a versenyt, mivel nem rendelkeznek kellő katonai képességekkel.

Következtetések:

- Óriási erő-eszköz különbség a konfliktusban résztvevő felek, a harcoló felek között.
- A kisebbik fél katonai képességei annyira korlátozottak, hogy a katonai győzelmet csak hagyományos eszközökkel nem érheti el.
- Az ilyenfajta háború megvívásához gerilla harc, szabotázs, terror szükséges.
- A normák átlépése, elhagyása.
- A cél az ellenséget, a megszállót számos katonai eszközzel (köztük terrorista módszerekkel is) céljának feladására kényszeríteni.
- Minél inkább elhúzódik egy háború, egy fegyveres konfliktus, annál valószínűbb, hogy bekövetkezik az aszimmetrikus hadviselés.

- A győzelemhez az ellenség haderejét le kell győzni, területét el kell foglalni, a nemzet akaratát meg kell törni. Ezekből Irakban csak az első kettő valósult meg.

Az aszimmetrikus hadviselés politikai karakterét a következő jellemzőkkel adhatjuk meg:

- Erőszak.
- Államiság hiánya.
- Az erőszak monopóliuma privatizálódik.
- A harcolók-nem harcolók közötti különbség eltűnik.
- A háborúk és fegyveres konfliktusok a clausewitzi „abszolút háború”-hoz közelítenek.
- A morálról történő lemondás.
- Gyerekkatonák és öngyilkos női terroristák feltűnése.
- A megsemmisítés a cél.

Következtetések

- Az új típusú konfliktusok szereplőivel kapcsolatban a legfontosabb megállapítás az, hogy nincsenek érvényes szabályok, melyek egyrészt az államiság hiányából, másrészt a felkelők, terroristák által követett stratégiából következnek.
- Az első dimenzió a módszerekben és célokban jelenik meg.
- A második aszimmetria az erő területe, amely megmutatja, hogy a költségek tekintetében nagyon sokba kerül a felkelők elleni műveletek finanszírozása.
- A következő dimenzió az idő, amely szintén szignifikáns különbséget mutat a felkelők irányába. A pilóták kiképzése, a bevetésekre való felkészülés, a házilag készített robbanóeszközökkel szemben nagy hátrányban van ebben a dimenzióban.

2.3. A veszteségek^{xxi}

Az Amerikai Egyesült Államok és Szövetségei nagyon kritikusan tekintik a személyi veszteségeket. Lehetőleg a legkevesebb áldozattal kell a fegyveres erőknek a kitűzött célokat elérni. Az iraki háború tanulsága az, hogy a békeműveletekben más módszereket kellett volna alkalmazni az amerikai erőknek, vagy más csapatoknak átengedni a megszállt területeket. Ez nem következett be, így az amerikaiaknak több vesztesége van mára, mint a háború folyamán. A harccselekmények alatt 157 halottat (az amerikaiak 126 fő, a britek 31 fő), 495 sebesültet és 4 eltűnt személyt regisztráltak. **A jelenlegi veszteségek: 4538 fő halott, 43 993 fő sebesült.**^{xxii} A hadműveletek időtartama alatt az RPG-7 kézi páncéltörő gránátvetőtől támadás

okozta a legtöbb veszteséget (32 halott – 11,5 %), a megszállás alatt a legtöbb problémát az öngyilkos bombamerényletek és a kézi légvédelmi rakéták okozták.^{xxiii}

Az Egyesült Államok személyi veszteségei az eddigi háborúkban és bevetésekben			
Háború	Időszak	Elesett	Sebesült
I. világháború	1917-1918	53 402	204 002
II. Világháború	1941-1945	291 557	670 846
Koreai-háború	1950-1953	33 741	103 284
Vietnámi háború	1964-1973	47 414	153 303
Kuvait felszabadítása	1991	147	467
Bevetési terület	Időszak	Elesett	Sebesült
Grenada	1983	19	119
Panama	1989	23	324
Szomália	1992-1994	43	153
Haiti	1994-1996	4	3
Afganisztán	2002-2003	76	192
Irak	2003-	157^{xxiv}	495
/Forrás: In: http://www.usatoday.com/news/world/iraq/2003-04-20-cover-usa_x.htm/ /Szerkesztette: Dr. Resperger István/			

1. számú táblázat

Az iraki hadsereg és a civil lakosság veszteségeiről csak becslések állnak rendelkezésre. Az iraki oldalon a halottak számát egyes források 13 000^{xxv} és a hadifoglyok létszáma 7 300 fő volt. A civil áldozatok számát 1600-1800 halottban, (más források 1 252) és 5 103 sebesültben adták meg. Egy független amerikai szervezet 20 000 főben adja meg a katonai és 4 300 főben a civil áldozatok számát.

A tényleges haláleseteken túl azonban a túlélő katonák is gyakran vesztesei a háborúnak, hiszen az átélt szörnyűségek a későbbiekben visszatérhetnek álmok, gondolatok, alvás- és étvágyproblémák formájában: ezt poszttraumás stressz zavaroknak (PTSD) nevezi a szakirodalom. A poszttraumás stressz szindróma a vietnámi háború után vált igazán elfogadottá, annak ellenére, hogy a második világháborúban a koncentrációs táborok túlélőinek 97 %-át zaklatják még a mai napig az átélt időszak szörnyű emlékei. A PTSD-t a következő tünetekkel jellemezhetnénk: általában az átélt trauma után hónapokkal jelentkezik, valamilyen hétköznapi stresszhelyzet váltja ki, melyet alvásproblémák, hangulatzavarok és étvágytalanság jellemez, így a pszichológusoknak a hadseregben fontos szerepe lehet abban, hogy az ilyen jellegű problémákkal küszködő katonák megfelelő ellátást kapjanak.

Összegzett tapasztalatok, tanulságok

A hadművelet tapasztalatait a következőkben lehet röviden összefoglalni:

- A „lefejező és sokkoló” csapások elérték kívánt céljukat, legtöbbször megtörték az iraki ellenállását. A precíziós fegyverek minél nagyobb arányú bevetése szükséges a

pszichológiai hatás eléréséhez, a nagyobb károk elkerüléséhez, valamint a kisebb személyi veszteség okozásához.

- A „hálózat központú hadviselés” folyamatos helyzetkép közvetítésével és vezetéssel lehetővé tette a csapatok nagyon gyors előkészítését a harcfeladatokra, a gyors támadásokra;
- A lakott települések, beépített területek, a nagyvárosok jelentős akadályt jelentenek a támadó számára továbbra is, hosszú elhúzódó harctevékenységet idézhet elő egyes körzetekben;
- A polgári ruhába öltözött fegyveres ellenálló csoportok az aszimmetrikus hadviseléssel sok veszteséget okoztak, az ellenük való küzdelemre a felkészítés hosszú időt igényel;
- A harci helikopterek (AH-64 Apache) bevetésének megtervezése, kiképzésük átszervezése szükségessé vált a sikertelen karbalai bevetés után;
- Az utánpótlási és szállítási útvonalak megtervezése, kiválasztása, valamint ezek védelme a gerilla-hadviselést folytató ellenség ellen fokozott védelmet kíván;
- A katonai műveletek befejezése után, teljesen más módszerekre és eljárásokra van szükség a konfliktus utófézisában. A civil-katonai kapcsolatok kiépítése, ápolása, a más kultúra, vallás, nemzetiség figyelembevétele szükséges a válság rendezéséhez. Az iraki példa is azt mutatja, hogy az adott terület megszállása, fegyveres erejének legyőzése még nem jelenti a konfliktus befejezését, az ellenállás megszűnését.
- A brit csapatok teljesítményét magas színvonalú professzionalizmussal, kevés emberveszteséggel, a környezeti károk elkerülésével, a térség vallási és a politikai erőinek stabilizálási törekvéssel jellemezhetjük.
- A brit katonákra leginkább az aszimmetrikus hadviselés jelentett nagy pszichikai nyomást, hiszen a Genfi Konvenciótól eltérő, a nyugati kultúrában és civilizációtól idegen módszer feszültebbé tette a katonákat. A brit hadvezetés előnyére írható viszont, – ellentétben az amerikaikkal – hogy a harccselekmények után, nagyon gyorsan „nyílt sisakkal” mertek a területen járőrözni, és a lakossággal felvették a kapcsolatot. Az ő hadseregük jellegéhez hozzátartozik békeműveletekben a golyóálló mellény és a sisak kerülése a mielőbbi bizalom kiépítése céljából.
- A sokrétű feladatok a hagyományos értelemben vett békefenntartás a hadművelleti területükön, a harccselekmények, valamint a humanitárius segítségnyújtás xxvi, időben egymástól nem szétválaszthatóan kerültek végrehajtásra.

Befejezés

A terrorizmus és az aszimmetrikus hadviselés elleni küzdelem azt mutatja, hogy az ellenség általában nem rendelkezik sem saját országgal, sem saját kormánnyal. Nincs szervezett (reguláris alakulatokból álló) katonai ereje, nem visel egyenruhát, egyetlen kormánynak sem felel a tetteiért. És nem tart be egyetlen nemzetközi szerződést sem (nemzetközi jog, hágai és genfi egyezmények a hadviselésről stb.).

A háborúk összesített adatai alapján (lásd 1. számú táblázat) három fő következtetést vonhatunk le:

- A háborúk katonai végállapotát (Military Endstate) közel 100 napos művelettel be tudják fejezni a reguláris erők, bár a felvonuláshoz, átcsoportosításhoz hónapokra van szükségük. A politikai végállapot (Political Endstate) csak hosszú évek eredményeként érhető el a nemzetközi szervezetekkel és nem állami szervezetekkel együttműködve.
- Az amerikai bevetések aránya mutatja, hogy az európai, „Vénuszról érkező” országoknak növelniük kell telepíthető haderejük nagyságát, illetve a béketeremtő, békekikényszerítő és harci műveletekbeli alkalmasságukat, ha nem akarnak elmaradni a „Marsról érkező” amerikaiaktól.
- A precíziós fegyverek arányának szignifikáns emelkedése a hadviselés még pontosabb végrehajtását segíti elő.

A háborúk főbb adatai				
	1991 Öböl-háború	1999 Kosзовó	2002 Afganisztán	2003 Irak
Időtartam (nap)	43	78	76	26
Repülőgépek száma (db)	n.a.	538	n.a.	1 801
Bevetések száma (db)	109 876	37 465	n.a.	41 404
Csapásmérés (db)	27 000	14 006	6 500	17 200
Napi bevetések száma (db)	1500-2000	150-700	10-110	800-2000
Amerikai bevetés (%)	65	90	n.a.	91,1
Összes bevetett fegyver	265 000	23 000	22 000	29 199
Precíziós fegyver	20 450	8 050	12 500	19 948
Nagy pontosságú precíziós fegyverek (%)	8	35	56	68
Veszteség (db/%)	75/0,03	5/0,26	14	31

/Forrás: CLARK, W. K.: *Amikor előre van szükség: A NATO katonai válasza a koszovói válságra* In: NATO Tükör 1999/2. nyár p. 15.; ZEHREER, H.: *Der Golfkonflikt* p. 262.; In: www.globalsecurity.org/military/qps; Operation Iraqi Freedom- by The Numbers Assessment and Analysis Division USCENTAF p. 9. Operation Iraqi Freedom Quick Facts In: www.invar.org.uk/news-archive/iraq/quick-facts.htm; Operation in Iraq First Reflection p. 24.

74

7. ábra

/Szerkesztette: Dr. Resperger István/

FELHASZNÁLT IRODALOM

- [1] ALLPORT, Gordon: Az előítélet, Gondolat Kiadó, Budapest, 1977.
- [2] ARONSON, Elliot.: A társas lény, Akadémia Kiadó Zrt., Budapest, 2008.
- [3] BARTHA Lajos: Pszichológiai értelmező szótár, Akadémia Kiadó, Budapest, 1981.
- [4] BURGER, K.- COOK, N.- KOCH, A.- SIRAK, M: What went right? In: JDW 30 April 2003 p. 20.
- [5] CLARKE, Richard A.: Gegen die Krieger des Dschihad Der Aktionsplan CLAUSEWITZ, Carl von: A háborúról I. kötet. p. 37.
- [6] COPERDY, G.: A Pivotal War In: Defense and Foreign Affairs Starategic Policy 2003 p. 4.
- [7] CREVELD, Martin van: The Art of War: War and Military Thought, London : Cassell, 2000, ISBN 0-304-35264-0 (also New York : Collins/Smithsonian, 2005, ISBN 0-06-083853-1)
- [8] CREVELD, Martin van : The Changing Face of War: lessons of combat, from the Marne to Iraq, New York : Presidio Press, 2006, ISBN 978-0-89141-901-3
- [9] CSÁNYI V.: Agresszió az állatvilágban, Natura Kiadó, Budapest, 1986.
- [10] DASSE, Christopher: Kleine Kriege - Große Wirkung. Wie unkonventionelle Kriegführung die internationale Politik verändert, Baden-Baden: Nomos 1999
- [11] ELLIOT, M.: Lessons from the Rubble In: Time September 1, 2003 p.22.;
- [12] FM 1-112 Attack Helicopters Operations Deepartmen HQ of The Army, Washington, 1997. amerikai doktrina
- HAMMOND, R.: Operation Iraqi Freedom Task Force 2-7 Infantry (Mechanized)
- [13] HORVÁTH, Z: A koalíciós légierő alkalmazásának tapasztalatai az Irak elleni háborúban In: Új Honvédségi szemle 2003/11. / <http://www.honvedelem.hu/cikk.php?cikk=14297/>
- [14] KÖSZEGVÁRI-RESPERGER: A terrorizmus elleni küzdelem katonai tapasztalatai Budapest, 2006. p. 50. ZMNE Egyetemi jegyzet
- [15] Operation Iraqi Freedom Third Infranty Division (Mechanized) „Rock of the Marne” After Action Report Final Draft 12 May 2003 p.67.
- [16] „Korruption, Geldwäsche, Steuerparadies” térkép In: Le Mode Diplomatic: Atlas der Globalisierung p. 32.
- [17] MÜNKLER, Herfried : *Die neuen Kriege*. Rowohlt, 2004, ISBN 3-499-61653-X.
- [18] MÜNKLER, Herfried r: *Der Wandel des Krieges. Von der Symmetrie zur Asymmetrie*. Velbrück, Weilerswist 2006, ISBN 978-3-938808-09-2.
- [19] Measuring Stability and Security in Iraq June 2008 Report to Congress In accordance with the Department of Defense Appropriations Act 2008 (Section 9010, Public Law 109-289) Section 2—Iraqi Security Forces Training and Performance In: http://www.globalsecurity.org/military/library/report/2008/iraq-security-stability_jun2008-02.htm letöltés ideje: 2009. 02. 20.
- [20] MORDICA, G., J.: Phase Four Operations in Iraq and the RPG-7 In: [www. Globalsecurity.org/iraq/operation](http://www.globalsecurity.org/iraq/operation)
- [21] RIDD, G: Protecting supply lines In: : Janes Intelligence Rewiew 2003 July p. 30-31.
- [22] <http://icasualties.org/Iraq/index.aspx> 2009. 02. 20.
- [23] www.washingtonpost.com/usfatalities; www.USATODAY.com 2009. 02. 21.-ei helyzet.
- [24] Hans Krech: *Der Afghanistan-Konflikt (2002–2004). Fallstudie eines asymmetrischen Konflikts. Ein Handbuch*. In: *Bewaffnete Konflikte nach dem Ende des Ost-West-Konfliktes*. Bd. 15, Verlag Dr. Köster, Berlin 2004, ISBN 978-3895745409.
- [25] Ismail Küpeli (Hrsg.): *Europas „Neue Kriege“: Legitimierung von Staat und Krieg*. Hinrichs, Norbert, Moers 2007, ISBN 978-3-9810846-4-1.
- [26] RTO/SAS-049 Specialist Team on Countering Terrorism-Final Report-Part 1 5-7 November 2002
- [27] Combatting Terrorism, A Participants’ Background Guide for the February 2002 NATO RTO Workshop
- [28] KÖSZEGVÁRI TIBOR: A nemzetközi terrorizmus elleni harc katonai feladatai, Hadtudomány, 2002. március 3-14. oldal.
- [29] News Letter No. 03-27, Oct 03, Center for Army Lessons Learned
- [30] Joint Tactics, Techniques, and Procedures For Antiterrorism Joint Pub 3-07.2 17 Washington, 1998. 85 p.
- [31] NETANJAHU, BENJAMIN: Harc a terrorizmus ellen, Alexandra Kiadó, Budapest, 1995. 165 p.
- [32] ROSTOVÁNYI, ZSOLT: Mit kell tudni az iszlámról? Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983. 239 p.
- [33] ROSTOVÁNYI, ZSOLT: Az iszlám a XXI. század küszöbén Aula, Budapest, 1998. 498 p.
- [34] TIBI, BASSAM: Vom Gottesreich zum Nationalstaat. Islam als panarabischer Nationalismus p. 12.
- [35] Iraq Anlysis Rumsfelds War In: Janes Intelligence Review 2003/7. p.4-40.
- [36] RIPLEY, TIM: Planning for „Iraqi Freedom” In: Janes Intelligence Rewiew 2003 July p. 8-11.
- [37] Design for Military Operations The British Military Doctrine Army Code 71451 1996. p. 216.
- [38] MOSELEY, T. Michael.: Operation Iraqi Freedom By The Numbers Assesment and Analysis Division USCENTAF 50 p.
- [39] Operation in Iraq First Reflection Published by the Ministry of Defence UK JULY 2003. 52 p.
- [40] HAMMOND, RALF: Operation Iraqi Freedom Task Force 2-7 Infantry (Mechanized) Doctrine and Collective Training Division Combined Arms and Tactics Directorate/Infantry School 45 p.
- [41] MEY, HOLGER.: Network Centric Warfere In: Soldat und Technik 2003/2. p. 65-69.
- [42] GOURLEY, SCOTT R.- RIDD, GRAYDEN: Tactical lessons for urban operations In: Janes Intelligence Rewiew 2003 July p. 38-41.
- [43] FM 90-10 Military Operation on Urban Terrain Washington, 1990. 240 p.
- [44] Operation Iraqi Freedom Third Infranty Division (Mechanized) „Rock of the Marne” After Action Report Final Draft 12 May 2003 250 p.

Interneten található anyagok jegyzéke

- [45] Operation Iraqi Freedom Quick Facts In: www.iwar.org.uk/news-archive/iraq/quick-facts.htm
- [46] <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/graphic/2008/03/25/GR2008032500711.html>
- [47] <http://www.islamworld.net/>
- [48] www.dodccop.org/NCW/ncw.html
- [49] www.globalsecurity.org
- [50] <http://www.terror.gen.tr/english/organisations/html>,
- [51] <http://www.terror.gen.tr/english/organisations/html>,
- [52] www.c3i.osd.mil/ncw/
- [53] www.cnn.com/us/fatalities;

-
- i A terrorizmus fejezet rész forrása: KÖSZEGVÁRI-RESPERGER: A terrorizmus elleni küzdelem katonai tapasztalatai Budapest, 2006. p. 50. ZMNE Egyetemi jegyzet
- ii Az aszimmetrikus hadviselés az aszimmetrikus kihívásokhoz kapcsolható tevékenység, amikor a végrehajtók – legtöbbször saját életüket sem kímélve – hajtanak végre katonai akciókat, általában a magasabb technikai színvonalon álló féllel szemben. Az aszimmetrikus kihívások olyan nem hagyományos, vagy nem költséges ártó szándékú akciók, amelyek kivédésére nem készültek fel megfelelően (terrorizmus, a tömegpusztító fegyverek bevetése, vagy azokkal való fenyegetés és az információs hadviselés). Ezt tartalmazta az 1997-ben elfogadott amerikai Nemzeti Katonai Stratégia. Az aszimmetrikus hadviselés ennek megfelelően a nem költséges, egyszerű eszközökkel és módszerekkel végrehajtott – gyakran önfeláldozó – gerilla, partizán jellegű rajtaütéseket és egyéb akciókat magában foglaló tevékenységek köre. Így a „gyengébb” technikai felszereltségű, a kevesebb kiképzést végrehajtó, általában megszállt területeken harcoló fél fegyvere, módszere a megszállókkal szemben. Ebbe a körbe tartoznak: öngyilkos merényletek, bombatámadások, logisztikai-, vezetési pontok elleni akciók, tisztek, parancsnoki állomány elleni merényletek, utánpótlási vonalak, szállítási útvonalak rombolása, valamint az ellenség ellátásának, utánpótlásának akadályozása, egyéb akciókkal. Legtöbbször nagyon nehéz a felderítése, mert alkalmazói nem tartják be a hadviselés előírásait. Irakban is számos alkalommal érte támadás a Szövetségesek katonáit, polgári ruhákba öltözött katonáktól, vagy civilektől. Az ilyen jellegű hadviselésre nagyon nehéz a katonák pszichológiai felkészítése, a védekezés is sok problémát hordoz magában. Lásd: BURGER, K.-COOK, N.- KOCH, A.- SIRAK, M: What went right? In: JDW 30 April 2003 p. 20.
- iii „Korruption, Geldwäsche, Steurparadies” tékép In: Le Mode Diplomatic: Atlas der Globalisierung p. 32.
- iv CLARKE, Richard A.: Gegen die Krieger des Dschihad Der Aktionsplan p. 13.
- v Első az egyenlők között (latin)
- vi CLARKE, Richard A.: Gegen die Krieger des Dschihad Der Aktionsplan p. 20.
- vii RIDD, G: Protecting supply lines In: : Janes Intelligence Review 2003 July p. 30-31.
- viii BURGER, K.- COOK, N.- KOCH, A.- SIRAK, M: What went right? In: JDW 30 April 2003 p. 20.
- ix CSÁNYI Vilmos: Agresszió az élővilágban, Budapest, Natura Kiadó, 1986.
- x BARTHA Lajos: Pszichológiai Értelmező Szótár, Budapest, Akadémia Kiadó, 1981. p. 10.
- xi CSÁNYI Vilmos: Agresszió az élővilágban, Budapest, Natura Kiadó, 1986.
- xii ROUSSEAU, Jean-Jacques: A társadalmi szerződésről, avagy a politikai jog elvei Budapest, PannonKlett Könyvkiadó Kft., 1997.
- xiii FREUD Sigmund: Esszék, Budapest, Gondolat Kiadó, 1982.
- xiv ALLPORT, Gordon: Az előítélet, Budapest, Gondolat Kiadó, 1977.
- xv CSÁNYI Vilmos: Agresszió az élővilágban, Budapest, Natura Kiadó, 1986
- xvi FREUD, Sigmund: Esszék, Gondolat Kiadó, 1982.
- xvii BANDURA, Albert: Szociális tanulás utazás útján, Budapest, Gondolat Kiadó, 1976.
- xviii Bajkó Panka, www.blikk.hu Letöltés ideje 2010. 03.16.
- xx Lásd: MÜNKLER, Herfried: Die neuen Kriege. MÜNKLER, Herfried: Der Wandel des Krieges. Von der Symmetrie zur Asymmetrie.
- DASSE, Christopher: Kleine Kriege - Große Wirkung. Wie unkonventionelle Kriegführung die internationale Politik.
- CREVELD, Martin van: The Art of War: War and Military Thought,
- CREVELD, Martin van : The Changing Face of War: lessons of combat, from the Marne to Iraq,
- xxi A fejezet rész forrása: KÖSZEGVÁRI-RESPERGER: A terrorizmus elleni küzdelem katonai tapasztalatai Budapest, 2006. p. 50. ZMNE Egyetemi jegyzet
- xxii 2009. 01. 12-ei helyzet. In : <http://icasualties.org/Iraq/index.aspx> 2009. 02. 20.
- xxiii ELLIOT, M.: Lessons from the Rubble In: Time September 1, 2003 p.22.; Vö: COPERDY, G.: A Pivotal War In: Defense and Foreign Affairs Strategic Policy 2003 p. 4.
- xxiv Mindösszesen 4538 fő halott, 43 993 fő sebesült azóta, hogy Bush elnök a nagyobb harccselekmények beszüntetését bejelentette 2003. 05. 01-én az US Abraham Lincoln fedélzetén: „major combat operations in Iraq have ended”. Forrás: www.cnn.com/us/fatalities; Vö: www.washingtonpost.com/us/fatalities; www.USATODAY.com 2009. 02. 21.-ei helyzet.
- xxv Forrás: Operation Iraqi Freedom Third Infantry Division (Mechanized) „Rock of the Marne” After Action Report Final Draft 12 May 2003 p.67.
- xxvi 2003. 03. 28-án UM-QUASR kikötőbe 300 tonnás segélyszállítmány futott be a Sir Galahand hajó fedélzetén.